

Ю. М. Шкодовський,
д-р архітектури, проф., ректор ХДТУБА,
народний архітектор України

ЕКОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Проаналізовано засади екологічної реабілітації архітектурного середовища як механізму державного регулювання. Виділено дві групи факторів, що впливають на нього, – природні та антропогенні. Розглянуто проблему екологомістобудівної стійкості й змінюваності міського середовища. Доведено, що провідною ідеєю екологічної реабілітації є створення цілісної саморегулюючої системи життєзабезпечення міста на основі активізації засобами державного управління соціально-економічного потенціалу мешканців, гуманізації архітектурного середовища.

Ключові слова: архітектурне середовище міста, життєдіяльність людини, впливаючі фактори середовища, методологічні основи екологічної реабілітації, урбоекологічний підхід.

Поетапний перехід до ринкових відносин потребує вироблення ефективних механізмів регулювання містобудівного розвитку територій не лише на державному, а й на регіональному рівні. Ігнорування центральними органами виконавчої влади регіональної специфіки та особливостей розвитку окремих територій призводить до дестабілізуючих соціально-економічних наслідків, які безпосередньо впливають на розвиток кризових явищ в архітектурному середовищі. Виконання державних програм соціально-економічного розвитку тісно пов'язано з екологічною реабілітацією урбаністичного середовища. Результати аналізу свідчать про те, що ці програми не реалізуються в повному обсязі саме через недостатньо чітку координацію дій центральних і місцевих органів влади в царині екології. Відповідно, екологічна криза урбаністичних просторів унеможлиблює повноцінну соціально-економічну діяльність у багатьох напрямках. У сучасних умовах найважливішим напрямком перетворень в Україні має стати формування нового бачення мети, завдання та реалізації державної політики стратегічного розвитку

інвестиційного потенціалу регіонів, який багато в чому визначається якісними показниками урбаністичного середовища. Зважаючи на стрімку урбанізацію України та розвиток агломерацій у другій половині ХХ ст., вважаємо за доцільне розглянути не окреме локальне місто, але всю урбанізовану територію як цілісне утворення. Завдяки цьому ми позбудемося певних розбіжностей між різними гілками влади. Розвиток урбаністичного середовища окремих територій потребує застосування сучасних механізмів управління та цілеспрямованих дій як з боку державних структур, так і з боку місцевої влади.

Тема статті безпосередньо пов'язана з реалізацією Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» від 21 вересня 2000 р. та Указу Президента України «Про пріоритетні завдання у сфері містобудування» від 13.05.1997 р. № 422/97, а також постанови Верховної Ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів України» від 24. 12.1999 р. № 1359-XIX.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вдосконаленням теоретико-методологічних засад функціонування механізмів державного регулювання економіки та інвестиційних процесів, слід назвати О. Амосова, С. Білу, В. Бодрова, В. Воротіна, С. Гуткевича, Б. Данилишина, О. Дація, А. Дегтяра, В. Дорофієнка, В. Золотарьова, М. Корецького, О. Коротич, М. Латиніна, Н. Мельтюхову та ін. Особливе методологічне значення мають дослідження екологів Т. Бокач, Н. Данілової, В. Кучерявого та Н. Маслова, а також урбаністів Ю. Білоконя, М. Бевза, М. Дьоміна, В. Вадімова, М. Габреля, Г. Лаврика, А. Осітнянка, Б. Павлишина, В.Тимохіна, Г. Фільварова, І. Фоміна.

Проте складність і багатогранність питань, пов'язаних з екологічною реабілітацією урбаністичного середовища України, а також проблема поєднання зусиль різних владних гілок у цій царині, зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є розробка управлінських основ екологічної реабілітації архітектурного середовища міста й розвиток оптимізаційних проєктів містобудівного простору в нових геополітичних умовах і соціально-економічних умовах України. У цьому випадку поняття «реабілітація» поєднує дії з управління територією з відновленням втрачених функцій урбаністичного середовища, його образних і просторових характеристик.

Урбанізовані території є частиною середовища життєдіяльності, їхній розвиток невіддільний від загальних закономірностей, властивих цьому поняттю. Поняття середовище міцно увійшло в науковий і повсякденний обіг, позначаючи собою різноманіття уявлень про наше буття. Середовище, що оточує людину, являє собою складне поєднання абіотичних і біотичних середовищ, які одночасно виділяють у межах цих понять інші середовища як об'єктно-предметні свідчення різноманітності та складності Буття. Важливим чинником є наявність взаємодії між ними, коли людина (суспільство, соціальна сфера) у процесі «управління», «перетворення», «вивчення» і «використання» навколишнього середовища на собі відчуває його різносторонній вплив. Результати процесу «управління», «перетворення», «вивчення» і «використання» навколишнього середовища виявляються в антропогенному урбанізованому середовищі. Зміна фізичних характеристик міста, розширення міських просторів і предметного світу, збільшення щільності населення, інтенсифікація внутрішньоміських зв'язків має для мешканців сучасного мегаполісу важливі психологічні, соціальні та культурні наслідки.

Сучасні масштаби й темпи будівництва породжують такі просторові характеристики міста, які пропонують їхнє активне освоєння та інтеграцію в нові цілісності. Вплив цілої низки факторів ставить органи управління міста перед необхідністю вирішувати завдання, пов'язані з організацією свого фізичного простору й поведінки в ньому. Планування міста, його забудова, архітектура значно впливають на умови життя мешканців. Вони складають

істотні елементи об'єктивних, фізичних умов, що визначають шляхи пересування органи управління. Характер цих умов багато в чому залежить від норм, що склались у містобудівній практиці.

З кінця ХІХ ст. тяжіння мешканців міст до природи стає серйозною соціальною проблемою і предметом соціального та історичного аналізу. Але проблеми забруднення міського середовища виникли на ранніх стадіях розвитку стародавніх цивілізацій [1, с. 140]. Шум, бруд, пилюка – постійні аксесуари «міської» проблематики у західноєвропейській літературі. Показано, що будівництво очисних споруд, раціональне планування міст, так само як і рятування від міського шуму – це проблеми не лише технічні, а й, насамперед, соціально-економічні, в основі яких лежить концепція розвитку людини, усвідомлення зв'язку «середовище життєдіяльності – людські якості».

Поступово наукові терміни «екологія» та «екологічний» стали в масовій свідомості синонімами природи й безпечних для неї й самої людини дій. За прогнозами, до 2025 р. жителями міст будуть 8 з кожних 10 мешканців. З'явилася стійка тенденція до переміщення людей у великі міста з населенням понад 1 млн жителів, а ці міста здійснюють найбільш інтенсивний тиск на природу. До 2025 р. у таких містах буде проживати 55 – 65 % населення нашої планети. Проблему стійкості природно-антропогенних систем вирішують у двох площинах. Одна з них – створення сприятливого соціального мікроклімату в самому місті. Ця проблема має кілька аспектів. Перший – забезпечити різноманітність можливостей у виборі робочих місць, які відповідають потребам та вибору людей. Другий – задовольнити зростаючі потреби в житлі та стратегічно орієнтувати будівництво на особливості етнічних вимог людей різних національностей. Третій – гарантувати широкий набір високоякісних послуг, включаючи медичне обслуговування та освіту. Четвертий – розширити спектр установ дозвілля та відпочинку. П'ятий – забезпечити зручні транспортні зв'язки в межах міста і агломерацій.

Другий пласт проблем стійкості пов'язаний з містобудівною екологією. До них відноситься взаємодія населених пунктів з навколишнім природним середовищем. До розгляду залучаються все більші території, здатні підтримати екологічний баланс.

Залежно від їх величини ці проблеми вивчаються на різних рівнях: повної, умовної і відносної рівноваги. Його критерієм є екологічна ємність території, тобто здатність поглинати зовнішні речовини та енергію без істотної зміни параметрів навколишнього середовища. Одним із факторів, на яких базується градації антропоприродних систем, прийнято щільність населення.

Екологічна рівновага у східних областях України забезпечується на територіях із щільністю не більше 60 чол./км². Вважається, що в системі розселення з такою щільністю забезпечується досить збалансоване співвідношення між природою, урбанізованим середовищем і технікою. Однак впливають й інші фактори, наприклад, клімат, гідрологічна й біосферна ситуації. Так, при зазначеній вище щільності ліси повинні займати не менше 30 % площі. Умовна екологічна рівновага створюється, коли природні ресурси природно відтворюються, але не повною мірою. Це характерно для урбанізованих територій зі щільністю населення не вище 100 чол./км² та лісистістю 20 – 30 %. Відносної екологічної рівноваги в середній смузі країни можна досягти в тих випадках, коли урбанізована територія виявляється навантаженою в межах допустимих впливів, але повне відтворення компонентів природного середовища не забезпечується. Тоді гео- та біохімічна рівновага частково порушується, оскільки ландшафти не здатні повністю нейтралізувати забруднення середовища. Однак природне середовище не деградує. Зберігається стійка взаємодія елементів екосистеми. Однозначної відповіді на проблему демографічної ємності розглянутих територій поки немає. Містобудівники всього світу намагаються її розв'язати. Наприклад, німецькі планувальники вважають, що щільність населення може бути доведена до 100-150 чол./км², а

японські дійшли висновку, що це не межа і її можна збільшити на 30 – 40 % і довести до 140 – 210 чол./км². У Росії в ЦНДІ містобудування для промислових районів цей норматив пропонується в межах 290 – 340 чол./км². У гігієністів же існує думка, що щільність населення в урбанізованих агломераціях не повинна перевищувати 300 чол./км² [2].

Важливим кроком у напрямку оптимізації регулювання розвитку урбанізованих територій стало введення поняття «міського середовища проживання» (МСП). У концепції стійкого розвитку міст, проголошеній ООН, поняття МСП не обмежується екологічними аспектами взаємодії людини й природи. Місто розглядають як цілісний антропоприродний комплекс, де суспільством повинні бути забезпечені й збережені для нащадків оптимальні умови існування. Визначено вузлові проблеми стійкого розвитку міст. Одна з них – довготермінове планування економічної, виробничої та господарської діяльності. Існує потреба в розвитку містоутворюючої бази зі створенням різноманітних місць праці. При визначенні складу виробництв варто враховувати сформовані в управлінській сфері стереотипні рішення. Наприклад, треба задіяти у виробництві та господарстві людські ресурси відповідно до регіональних демографічних і трудових особливостей і кваліфікації.

Інша проблема формування містобудівної бази пов'язана з екологічною безпекою середовища проживання. Необхідне впровадження в усі виробництва ресурсозберігаючих, мало- і безвідхідних технологій. Потрібно вдосконалювати й будувати споруди очищення і утилізації твердих і рідких відходів. Існує ще одна проблема це раціональний розвиток інженерних інфраструктур життєзабезпечення міста. Мета їх розвитку полягає у задоволенні потреб населення такими ресурсами, як чиста вода, електрика й ін. енергія, системи слабких струмів і т.д. До систем інженерної інфраструктури відноситься й транспортна. Необхідне постійне покращення транспортного обслуговування мешканців шляхом реконструкції існуючої вулично-дорожньої мережі,

удосконалення організації міського руху та зв'язків із зовнішнім транспортом. Соціальну політику рекомендують орієнтувати на збільшення палітри культурно-побутових послуг.

Серед складного комплексу компонентів навколишнього середовища міста можна виділити дві групи: природні (геологічна будова, рельєф, клімат, вода, ґрунт, рослинність, тваринний) і штучно створені людиною компоненти (шум, вібрація, електромагнітні випромінювання та ін.).

Концепція екологічної реабілітації урбаністичного середовища повинна стати частиною загальної територіальної концепції розвитку. Концепція розвитку урбанізованих територій, об'єднаних в агломерацію, передбачає створення моделі урбаністичного розвитку, тобто моделі, що передбачає формування державного та муніципального механізму, який працює над конкретними проблемами в певний часовий період. Загальна схема регулювання урбоекологічних процесів включає на першому етапі «ідею» розвитку територій (екологічні документи, що містять розробку таких стадій: концепції, схеми районного планування, генеральних планів і т.ін., зрозуміло, на основі наукових досліджень і даних містобудівного кадастру). На другому етапі – «економіку» тобто розрахунки, які обґрунтовують архітектурну ідею, коригують або доповнюють її з урахуванням подальшої експлуатації реалізованих систем, інвестиційні проекти, бізнес плани. На третьому етапі відбувається «реалізація» ідей. Сюди входить цілий комплекс дій юридичного і правового характеру, землевпорядкування та облік територіальних ресурсів, перетворення і формування інженерної інфраструктури (що відстає у розвитку на десять років) і т.ін.

Кожен елемент моделі управління сучасним урбанізованим простором має свій перелік функцій, об'єктивно впроваджених у свою підсистему. Наприклад, проектний процес або процес розробки «ідей» складається з трьох стадій. Концепція – перша стадія безперервного системного урбоекологічного

проектування, яка визначає основні орієнтири урбаністичної політики з головних питань розвитку урбанізованих територій (територій агломерації), що включає: чисельність населення; рівень його життєзабезпечення; обсяг і структуру житлового будівництва; планувальну структуру магістральної вулично-дорожньої мережі; рівень автомобілізації; рівень забезпечення об'єктами соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури; екологічну безпеку; перспективи зміни меж населених пунктів.

Концепція розробляється на основі виявлених проблем життєдіяльності окремих територій і після затвердження сесією обласної ради або ради відповідного рівня стає завданням на розробку схеми районного планування. Схема районного планування – друга стадія безперервного автоматизованого урбоекологічного проектування, результатом якої є проектні пропозиції з вирішення основних положень та орієнтирів регіональної політики з головних питань життєдіяльності урбанізованих територій, як першочергових, так і на перспективу. Генеральний план, до якого входять план детального планування та схема зонування, – третя стадія безперервного урбоекологічного проектування, яка містить розробку рішення з функціонального та об'ємно-просторового зонування території поселень і на їх основі розробляється система регулятивних та обов'язкових заходів [3].

Таким чином, у сучасних умовах глибоких ринкових перетворень екологічна реабілітація урбаністичного середовища стає механізмом регулювання територіального розвитку. Екологічна реабілітація набуває рис ключової ланки механізму державного регулювання. Проте існують проблеми регулювання розвитку територій, зумовлені складним взаємопроникненням природних, просторових, економічних, політичних і соціальних суперечностей, що пов'язано зі значною забрудненістю та розвинутою урбанізованістю територій країни. При цьому спостерігаються протиріччя та конфлікти інтересів між зацікавленістю місцевої громади й фактичною компетенцією органів

виконавчої влади по розміщенню нових стратегічних промислових підприємств. У сучасних умовах глобальної перебудови світової економіки та всіх сторін життя планети, коли концепція сталого розвитку стає парадигмою в процесах планування, головною метою державного управління регіональним розвитком стає забезпечення економічної й соціальної стабільності, гармонізація майнових відносин, демократизація управління. Успішна співпраця державних і місцевих органів управління в царині екології забезпечить інтеграцію держави в європейські структури.

Список використаних джерел

1. *Кучерявий В. А.* Природная среда города / В. А. Кучерявий. – Львов : Изд-во при Львов. ун-те ИО «Вища шк.», 1984. – 144 с.
2. *Маслов Н. В.* Градостроительная экология : учеб. пос. для строит. вузов / Н. В. Маслов ; под. ред. М. С. Шумилова. – М. : Высш. шк., 2003. – 284 с.
3. *Шкодовский Ю. М.* Методологичні основи екологічної реабілітації архітектурного середовища : дис. ... д-ра архітектури : спец. 18.00.01 / Ю. М. Шкодовский. – Х., 2007. – 250 с.

Shkodovskyy M. Environmental rehabilitation of urban environments as a mechanism of Public regulation development territories.

In the article principles of ecological rehabilitation of architectural environment are analysed as to the mechanism of government control. Two groups of influences are selected natural and anthropogenic. Considered problem of ekologomistobudivnoy firmness and replacement of city environment. It is well-proven that by the leading idea of ecological rehabilitation, there is creation of the integral regulative system of life-support of city on the basis of activation of socio-economic potential.

Key words: architectural urban environment, vital functions of human being, effecting factors of environment, methodological foundations of ecological rehabilitation, urban and ecological approach.

Шкодовский Ю. М. Экологическая реабилитация урбанистической среды как механизм государственного регулирования развития территорий.

Проанализированы основы экологической реабилитации архитектурной среды как механизма государственного регулирования. Выделены две группы факторов, которые влияют на нее, – естественные и антропогенные. Рассмотрена проблема экологоградостроительной стойкости и изменчивости городской среды. Доказано, что основной идеей экологической реабилитации является создание целостной саморегулирующейся системы жизнеобеспечения города на основе активизации с помощью государственного управления социально-экономического потенциала жителей, гуманизации архитектурной среды.

Ключевые слова: архитектурная среда города, жизнедеятельность человека, определяющие факторы среды, методологические основы экологической реабилитации, урбозоологический подход.

Shkodovskyy M., Doctor of Architecture, Full Professor, rector of the Kharkov Technical University of Construction and Architecture, People's Architect of Ukraine, Kharkov.

Шкодовский Ю. М., доктор архитектуры, проф., ректор Харьковського технічного університету будівництва та архітектури, народний архітектор України, г. Харків.